

מהו"ת- בתי מדרש למורים
מכון התורה והארץ

דף מקורות בנושא: "פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" – היבטים חברתיים בשנת השבע

1. בבא בתרא קי ע"א

כיון שראה דוד שממון חביב עליו ביותר מינהו על האוצרות שנאמר ושבואל בן גרשם בן מנשה נגיד על האוצרות, וכי שבואל שמו, והלא יהונתן שמו? א"ר יוחנן ששב לאל בכל לבו

2. צדקת הצדיק אות קפא

וזה שאמרו ז"ל על פסוק (דברי הימים א, כו, כד) ושבואל וגוי נגיד על האוצרות, כיון שראה דוד שממון חביבה עליו ביותר מינהו על האוצרות וכו' והרי האוצרות אין שלו ולא נתן לו האוצרות כלל ובמה השביע חמדתו? אם בשביל פרס שקיבל, הוא הדין אם היה ממונה על דבר אחר! אך באמת דרשו שם 'ושבואל - ששב בכל לבו', והתשובה היינו שמשיב חמדה זו למקורה ומכיר שלו יתברך הכסף והזהב. ולכך הוא ראוי להיות על האוצרות. דדוד המלך ע"ה שמלכותו מדת מלכות שמים וכל מינויו היינו שהממונה על אותו הדבר היה מכיר ויודע להקנות הכל לעליון קונה שמים וארץ. וגם ברכה באוצרות בא על ידו כיון שיצרו השם יתברך בבריאה חומד ממון על כן יש בו כח עצום בזה וכיון ששב בכל לבו הרי ברכת ה' בממון על ידו.

3. דברים ח, ז-כ

- (ז) כי יהוה אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר:
(ח) ארץ חטה ושערה וקנן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש:
(ט) ארץ אשר לא במספגת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת:
(י) ואכלת ושבעת וברכת את יהוה אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך:
(יא) השמר לך פן תשכח את יהוה אלהיך לבלתי שמר מצוותיו ומשפטי וחקתיו אשר אנכי מצוה היום:
(יב) פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת:
(יג) ויבקרך וצאנך רבין וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה:
(יד) ורם לבבך ושכחת את יהוה אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים:
(טו) המוליכך במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש:
(טז) המאכלך מן במדבר אשר לא ידעון אבתך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך באחריתך:
(יז) ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה:
(יח) וזכרת את יהוה אלהיך כי הוא הנתן לך פח לעשות חיל למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבתך כיום הזה:
(יט) והיה אם שכח תשכח את יהוה אלהיך והלכת אחרי אלהים אחרים ועבדתם והשתחית להם העדתי בקם היום כי אבד תאבדון:
(כ) פגוים אשר יהוה מאביד מפניכם פן תאבדון עקב לא תשמעו בקול יהוה אלהיכם:

4. דרשות הר"ן, תחילת הדרוש העשירי

רצה בזה, כי עם היות שאמת הוא שיש באישים סגולות מיוחדות לדבר מהדברים, כמו שיש אנשים מוכנים לקבל החכמה, ואחרים מוכנים לשית עצות בנפשם לאסוף ולכנס, ולפי זה יהיה אמת בצד מה, שיוכל העשיר לומר כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה. עם כל זה, עם היות שהכח ההוא נטוע בד, זכור תזכור שהכח ההוא מי נתנו אליך ומאין בא. והיא אומרו: וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. לא אמר "וזכרת כי ה' אלהיך נותן לה החיל, שאם כן היה מרחיק שהכח הנטוע באדם לא יהיה סבה אמצעית באסיפת ההון, ואין הדבר כן, ולפיכך אמר, כי עם היות שכחך עושה את החיל הזה, תזכור נותן הכח ההוא ית'.

5. אברבנאל דברים ח (ירושלים תשל"ט, עמ' צב-צג)

...ואתה אולי תשכח כל זה, ותאמר בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. ר"ל בעבור שעבדתי את האדמה בכח ובהשתדלות עצום, עשה לי את החיל הזה מדגן תירוש, צאן ובקר, וממכירתי אותם כנסתי לי כסף וזהב, וכולו אם כן היה מכחי ועוצם ידי. והנה משה רבנו ע"ה לא רצה להכחיש הקדמתם מענין כוחם, אבל אמר וזכרת כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, לפי שאיך יכחיש כוחם בעבודת האדמה והשתדלותם במקניהם וקניינם – והסיבות האמצעיות לא נוכל להכחישם כי הנה אמת החוש! אבל אמר: אמת הוא שאתם סבה לדבר אבל אינכם כי אם סבת אמצעיות לא סבות ראשונות, כי עם היות שכוחכם ועוצם ידיכם עשה לכם החיל הזה, מי נתן לכם אותו כח ועוצם יד? ומי נתן לכם את הארץ לעבדה והמטר לזרעה והרוח לקוצרה ושאר הדברים ההכרחיים כי אם הש"י! היתפאר הגרזן על החוצב בו, האם ראוי שיאמר הכלי שהוא עשה הפועל ולא ידי האדם המניע אותו? לכן אין ספק שהש"י הוא שנתן לך כח לעשות חיל, והכח שנתן לכם ה' יתברך תמיד למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך כיום הזה

6. סוטה ד ע"ב

אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד עבודת כוכבים כתי' הכא תועבת ה' כל גבה לב וכתוב התם ולא תביא תועבה אל ביתך ורבי יוחנן דידיה אמר כאילו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך וגו'

7. דברים טו, א-יא

(א) מקץ שבע שנים תעשה שמטה: (ב) וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה': (ג) את הנכרי תגוש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך: (ד) אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברך וברכך יהנה בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לרשתה: (ה) רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה היום: (ו) כי ה' אלהיך ברכך באשר דבר לך והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט ומשלת בגוים רבים וברך לא ימשלו: (ז) כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיק האביון: (ח) כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו: (ט) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' יהיה בך חטא: (י) נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה בברך וברך את ה' אלהיך בכל מעשה ובכל משלח ידך: (יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על פן אנכי מצוה לאמר פתח תפתח את ידך לאחיק לעניך ולאלביןך בארץך:

8. משלי כב, ז

עֲשִׂיר בְּרָשִׁים יִמְשׁוּל וְעֶבֶד לְוָה לְאִישׁ מְלָוָה

9. רבנו בחיי דברים טו, ב

אבל בשמטה לא הזהיר אלא למלוה שלא יגוש את הלוח לפרעו ולא ינהוג אדנות בעצמו להכריחו על פרעונו

10. רבינו יוסף בכור שור, דברים שם

אחיך לא חרש וזרע ולא קצר, במה ישלם? כי קרא אחיך שמיטה לשדותיו לה', לשם שמים, ואין לו במה יפרע

11. אברבנאל דברים טו, יא (שם, עמ' קמב)

ואת אחיך תשמט ידיך – ולא המוסר שטרותיו לבית דין שכבר יהיו האנשים הולכים אחר שרירות דמיונם, שמחים ומתכבדים בהימצא אנשים שפלים ודלים, לפי שבערכם יחשבו הם גדולים ונכבדים, כמו שתימצא קצת המשכילים החשובים, שמחים באיש הולל ומשתגע לפי שחסרון שכלו של זה יעיד על שלמותם... ולהוציא מזה הדמיון המשובש אמר נתון תתן לו די מחסורו אשר יחסר לו ולא ירע לבבך בתתך לו לאמר איך אעניק את העני הזה או אחזיק בידו באופן שלא יחסר לו דבר, ובמה יודע איפה מעלת העשיר על העני ואיך יוכר שוע לפני דל...

12. מלבים, דברים טו, יא

מהראוי היה שכל העם יהיה להם צורכם, ולא יצטרכו איש לרעהו. וכן יהיה כשעושים רצונו של מקום. אבל כשאין עושים רצונו, יתן חלק העניים בפיקדון ביד העשירים והוא הגבאי עליו, וכשהעני בא לקבל ממנו צדקה – בא לקחת קצת מחלקו אשר הוא בפיקדון ביד העשיר... הלא הוא אחיך ויש לו חלק בעושר כמוך!

13. דברים טו, ח

כִּי פָתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לֹו וְהֶעֱבַט תִּעֲבִיטֵנוּ דֵּי מַחְסָרוֹ אֲשֶׁר יַחְסֵר לוֹ

14. רש"י, דברים טו, ח

אם לא רצה במתנה תן לו בהלוואה

15. הכתב והקבלה

מכל מקום יש במלווה מידת רע עין במניעת ההלוואה אליו. כי אולי הלווה מן האנשים המרחיקים עצמם מליהנות ממה שאינו שלהם, ואפילו מהיפקרא לא ניחא להו דמתהני, ומשתדל ליהנות מיגיע כפיו, לכן הוא לווה מעות מאחרים כדי להרויח בהם, ובזיעת אפו יאכל לחמו, ורצונו בקב שלו מתשעה קבין שלא עמל בו

16. הגרי"ד סולוביצ'יק, פרקים במחשבת הרב עמ' 23

קשה להקים בנין, אבל שבעתיים קשה לבנות מחדש. יכול אדם לבנות בתנאי שיש לו את הכשרון הבסיסי, זיקת ההתחייבות וחומרי גלם, אבל להקים בנין מחדש – לאחר שכל ההישגים הקודמים ירדו לטמיון – זהו דבר קשה ביותר. כוחות נפשיים, משאבים, לילות חסרי מנוחה, מסירות אין קץ – כל זה הלך לאיבוד, נעקר מן השורש כאילו בסערה. אבל אנחנו מצווים להתחיל מבראשית באמונה ובתושייה דוגמת השם יתברך... התורה מסבירה לנו רעיון זה בבהירות: וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו. ורש"י מוסיף: אל תניחחו

שירד ויפול ויהיה קשה להקימו אלא חזקהו משעת מוטת היד. ואולי זהו העניין שלמדנו מדברי חז"ל: גדול המלווה יותר מן העושה צדקה

17. דברים טו, ד-ה, יא

אָפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן כִּי בָרַךְ יִבְרַכְךָ ה' בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ: רַק אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר לְעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם: כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיּוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוֶּה לְאֹמֵר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאֹחֶיךָ לְעֲנֹד וּלְאַבְיָנוֹד בְּאֶרֶץ:

18. כלי יקר, דברים טו, ד

כי האמירה עיקר וטובה מן הנתונה שהרי הנותן פרוטה לעני מתברך בו ברכות והמפייסו ב"א ברכות (ב"ב ט ע"ב) וזהו לאמר לו דברי ריצוי ופיוס. וי"א לאמר פתוח תפתח. שיזרז גם אחרים על הצדקה ויאמר להם פתוח תפתח וגו'

19. ר' יוסף בכור שור, דברים, שם

כי ברך יברכך - ולא תפסיד בכך כלום. בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך - לכל אחד ואחד. לרשתה - כי לא תחלט ביד אחרים אם תשמרו השמיטה.

20. תלמוד בבלי מסכת שבת קנא ע"ב

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא - בא בנו, ואם בנו לא בא - בן בנו בא, שנאמר (דברים טו) כי בגלל הדבר הזה, תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.

21. חידושי חתם סופר, שבת, שם

והא דת"י לא מיעני, ר"ל אינו מחשב עצמו לעני, כי הוא שמח בחלקו ובמיעוטא דמיעוטא שיש לו על דרך ר' חנינא בן דוסא די לו בקב חרובין שהיה די לו באמת ונתפייס בזה, ומשו"ה לא מהדר אפתחים לבקש מזונותיו מבני אדם. ובזה נתקיימו ב' המקראות כי לא יחדל אביון מקרב הארץ דייקא שאנו רואים אביונים בארץ אבל אפס כי לא יהיה בך אביון שאדם בעצמו לא יהיה אביון כי יהיה שמח בקב חרובין שלו ואנחנו רואים ומכירים בעניו ולא חדל אביון מקרב הארץ אבל הוא איננו מרגיש כלל כי לא יהיה בך בעצמך אביון.

22. קול התור, תשנ"ד, עמ' 34

ישוב ארצנו הקדושה בכלל ובנין ירושלים בפרט, צריך להיות במידות שוות, על פי חז"ל אין בן דוד בא עד שיהיו כל המדות שוות, אין בן דוד בא עד שיהיו כל השערים שקולים. ועל פי שיטת טפ"ף גינאות בדרשת חז"ל ב"ב עה... יהי שלום בחילך. וכתרגומו: בנכסיד. ואין שלום בר קיימא, רק כשיהיה שלום בנכסד במידות שוות. ובכדי לקיים בזה את כוונת הכתוב: כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו, ועל פי הכתוב בצדקה תיכונני, היינו באופן שווה לכל נפש על פי הכתוב ושמתי משפט לקו וצדקה למשקולת, ועל ישוב ירושלים כבר אמרו חז"ל ירושלים לא נתחלקה לשבטים, ואין משכירין בתים בירושלים.

23. קול התור, שם, עמ' 104

על דרך הפשט: השתוות, היינו שעל כל אחד להשתוות עם הכלל, לא להתנשא, לא להתגדל על אחרים לא בגשם ולא ברוח, וזו כוונת חז"ל אין בן דוד בא עד שיהיו כל המדות שוות, עד שיהיו כל השערים שקולים

24. גיטין לו ע"א

פרוסבול אינו משמט זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגוי עמד והתקין פרוסבול

25. רמב"ם הל' שמטוי"י פ"ט ה"ל

מי שנמנע מלהלוות את חבירו קודם השמיטה שמא יתאחר החוב שלו וישמט עבר בלא תעשה שנאמר השמר לך וגוי וחטא גדול הוא שהרי הזהירה עליו תורה בשני לאוין שנאמר השמר לך פן וגוי וכל מקום שנאמר השמר או פן או אל הרי זה מצות לא תעשה והתורה הקפידה על מחשבה רעה זו וקראתו בליעל והרי הוסיף הכתוב להזהיר ולצוות שלא ימנע אלא יתן שנאמר נתן נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו וגוי והבטיח הקב"ה בשכר מצוה זו בעולם הזה שנאמר כי בגלל הדבר הזה יברכך וגוי

26. אורות עמ' קנט

מפני הנטיה החומרית היתרה, שאבדה את שווי המשקל לעומת הנטיה הרוחנית, הולכים עמים וכלים. בישראל שווי המשקל חקוק בעצם טבעו. אמנם זהו רק לענין שלא תשאר מחלת הנטיה היתרה קבועה באופן שאין לה רפואה, אבל פגיעה מפני הנטיה היתרה פוגעת בישראל, ועוד ביותר משאר האומות, מפני חריפות האופי שלו. האלילות, שפגעה בנו כל ימי התקופה הארוכה שעד חורבן הבית הראשון, היתה תולדה מנטיה חומרית יתרה, והיא קבעה ג"כ את תולדותיה באומה באופן המחולל מדות נשחתות רבות. בזמן הבית השני, שהאלילות נחלשה, יצאה הפגיעה הזאת להגלות בצורתה של שנאת חנם, שלא היתה שום תרופה למחלה כ"א ע"י שבירת האומה, באופן שלא יהי' לה ימים רבים מה לעשות בענינים חומריים בכללותה, ונשארה פנית האומה כולה, בכל ימי הגולה הארוכה, רק לדברים נשגבים ונאצלים. אמנם הנטיה היתרה היוצאת-מהשווי אל הרוחניות ג"כ מזיקה הרבה, עד שהיא מאבדת את ההוד האמתי מהרוחניות עצמה, מ"מ האומה בכללה לא הי' לה שום עסק חומרי מאז גלותה. והנה עתה בעת ההתעוררות של התחיה הלאומית היא לנו האות שכבר נתרפאה המחלה הכללית, באופן שכבר ניתנה רשות לאומה להיות לה שיח בענינים חומריים בכללותה. הנטיה הראשונה מההפלגה הרוחנית אל החומרית מוכרחת להיות בהפרזה קצת לצד האחרון, וזהו מקור חוצפא של עיקבא דמשיחא. מ"מ לא יארך הזמן של הנטיה הקיצונית הזאת, כיוון שביסוד האומה מונח שווי המשקל. ע"כ אך ינוח הסער וילכו הענינים לצד המעלה והמשקל הראוי. בעלי ההשפעה צריכים למצא את האורה הרוחנית, שיש בנטיה החומרית, ואת מטרתה הפנימית, וכפי מה שיגלו זה ברבים כן תתרפא מחלת החוצפא ותאבד את סימניה הרעים, ותתעורר האומה בכלל למציאותה הטבעית, ויגלה עליה הדר נשמתה.

27. ישעיהו ב, ז

וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ כְּסֹף וְזָהַב וְאֵין קָצָה לְאַצְרְתֵּיו וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ סוּסִים וְאֵין קָצָה לְמַרְכָּבָתָיו : וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים לְמַעֲשֵׂה דָדָיו וְשִׁתְּחוּ לְאַשֶׁר עָשׂוּ אֲצַבְעֹתָיו :

28. ספרי דברים לב, טו

וישמן ישורון ויבעט שמנת עבית כשית (דברים לב טו) אלו שלשה דורות שלפני המשיח שנאמר (ישעיה ב ז) ותמלא ארצו כסף וזהב וגוי ותמלא ארצו סוסים וגוי ותמלא ארצו אלילים

29. ישעיה ב, ט-יב, כ

וְיִשַׁח אָדָם וְיִשְׁפֹּל אִישׁ וְאֵל תִּשָּׂא לָהֶם : בּוֹא בְצוֹר וְהִטְמֵן בְּעַפְרֵךְ מִפְּנֵי פַחַד ה' וּמִהֲדַר גְּאוֹנוֹ : עֵינֵי גְבוּהוֹת אָדָם
שֹׁפֵל וְשֹׁחַ רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב ה' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא : כִּי יוֹם לַה' אָבָאוֹת עַל כָּל גְּאוֹהַ וְרָם וְעַל כָּל נִשְׂא וְשֹׁפֵל... בַּיּוֹם
הַהוּא יִשְׁלִיךְ הָאָדָם אֶת אֵלָיו כִּסְפוֹ וְאֶת אֵלָיו זָהָבוֹ אֲשֶׁר עָשׂוּ לוֹ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לַחֲפָר פְּרוֹת וְלָעֵטְלָפִים :